

مدیریت و توسعه پایدار منظر فرهنگی چشمه علی ری

مرضیه باورساد*^۱

marzieh.bavarsad@gmail.com

مجتبی انصاری^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۱/۰۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۴/۱۴

چکیده

زمینه و هدف: مناظر فرهنگی نتیجه روابط متقابل جاری میان اکوسیستم های گذشته و حال، فرهنگ ها و تاریخ هاست. این مناظر نشان دهنده لایه هایی از تعامل میان بشر و محیط زیست طبیعی آن در طول زمان بوده که از ارتباطات پیچیده میان آن ها شکل گرفته و همواره نیز در حال تغییر می باشد. در مناظر فرهنگی تاکید بر تاریخ بشر و تداوم سنت های فرهنگی و ارزش های اجتماعی است. محوطه تاریخی طبیعی چشمه علی با قدمتی نزدیک به ۸۰۰۰ سال، منشا شکل گیری اسکان بشر در شهر باستانی ری است. در این محوطه لایه های سازنده منظر در قالب چشمه و تپه به عنوان عناصر طبیعی و نیز باروی ری و کتیبه فتحعلی شاه قاجار به عنوان عناصر تاریخی و فرهنگی به خوبی قابل مشاهده است. جدا از ویژگی های برجسته منظر فرهنگی تاریخی چشمه علی این محوطه به دلیل مداخلات انسانی و هجوم بافت مسکونی به حریم تاریخی و در نتیجه تخریب تدریجی بستر طبیعی تحت فشار می باشد.

روش بررسی: در این پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی به شیوه مطالعات کتابخانه ای و بازدیدهای میدانی با هدف احیا و ارتقای هویت فرهنگی و تاریخی محوطه و افزایش آگاهی و شناخت ارزش های برجسته آن استفاده شده است.

یافته ها: تمامی اقدامات مدیریتی بر پایه اصول و راهکارهای حفاظتی در کنار استفاده های پایدار گردشگری از طریق باززنده سازی و تفسیر روایات تاریخی و نیز ارتقای تجربه و لذت در بازدیدکنندگان به ارایه راهکارهای طراحی در سایت مورد مطالعه پرداخته است.

نتیجه گیری: علاوه بر این که محوطه مورد نظر به روند حیات طبیعی خود باز می گردد، عملکرد تمامی جنبه های اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی موثر در آن بهبود خواهد یافت.

واژه های کلیدی: منظر فرهنگی، حفاظت، گردشگری، مدیریت، چشمه علی ری.

*۱- (مسوول مکاتبات): کارشناس ارشد طراحی محیط زیست، دانشکده محیط زیست و انرژی، دانشگاه علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

۲- دکتری معماری منظر، دانشیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

Management and Sustainable Development of the Cultural Landscape Case study of Cheshmeh-Ali (Shahr-e-Rey)

Marzieh Bavarsad ¹

marzieh.bavarsad@gmail.com

Mojtaba Ansari ^{2*}

Abstract

Background and Objective: Cultural landscapes are resulted from interactions between past and present ecosystems, cultures and histories. Cultural landscapes also indicate layers of interactions between humans and the natural environment during the time, and it has formed a complex connection between them which are constantly changing. Cultural landscapes emphasize the importance of human history and continuity of cultural traditions and social values. The site of historical-natural Cheshmeh-Ali with 8000 years history is regarded as the origin of human settlement formation in ancient city of Rey. In this site, constitutive layers of landscape are visible in the format of spring and hill as the natural elements and also Ray's battlement and Fath Ali shah inscription as the historical and cultural elements. Apart from the outstanding features of Cheshmeh-Ali from cultural-historical aspects, the site is under pressure as a result of human intervention, invasion of residential building to historical buffer zone, so that the nature of the site is under gradual degradation.

Method: The methodology used in this study is descriptive-analytical based on library studies and field visits with the aim of enhancing the historical and cultural identity of the site, and the awareness and recognition of outstanding values.

Results: All management actions are designed based on the principles and strategies of conservation, along with using sustainable tourism, through revitalization and interpretation of historical narratives and enhancing the experience and enjoyment of visitors.

Conclusion: Not only does the site return to its normal life process, but also the performance of all its economic, social and environmental aspects will improve.

Keywords: Cultural landscape, Conservation, Tourism, Management, Cheshmeh-Ali.

1- MSc of Environmental Design Engineering, Faculty of Environment and Energy, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. * (*Corresponding Author*)

2- PhD of Landscape Architecture, Professor at Art and Architecture Faculty, Tarbiat Modares University.

مقدمه

ساکنان و در نتیجه احیای هویت و حس مکان در این محوطه شود.

مواد و روش‌ها

ابتدا به منظور شناخت هر چه بیش تر محوطه، مطالعات گسترده مبتنی بر جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای و برخی مقالات مرتبط به همراه تهیه نقشه منطقه و سپس به منظور مستندسازی اطلاعات و پیاده کردن آن‌ها بایستی مشاهدات میدانی، صحبت با اهالی بومی و عکس برداری انجام گیرد که در این راستا تحلیل اطلاعات به دست آمده از شناخت محوطه در تمامی مراحل با در نظر گرفتن سه لایه طبیعی، تاریخی و فرهنگی سازنده منظر و همچنین اصول و مبانی مورد نظر می‌باشد و در نهایت از طریق آنالیز کل منطقه و مشخص نمودن امکانات و محدودیت‌های موجود، راهکارهای قابل اجرا در راستای اهداف حفاظتی چه از دیدگاه طبیعی و نیز فرهنگی-تاریخی و همچنین جنبه‌های گردشگری بر مبنای اصول و مبانی طرح ارائه می‌شود.

تاریخچه محوطه

محوطه پیش از تاریخی چشمه علی واقع در شمال شرقی شهر ری و جنوب تهران، یکی از کهن‌ترین قطب‌های تاریخ زندگی بشر در ایران زمین و بنیاد شهر باستانی ری (۲) با قدمتی نزدیک به ۸۰۰۰ سال از مهم‌ترین محوطه‌های پیش از تاریخ فلات مرکزی ایران محسوب می‌شود (۳). این محوطه باستانی که یکی از یادگارهای مهم دوره روستانشینی (یکی از روستاهای اوایل عصر نوسنگی) محسوب می‌شود، سند مهمی برای شناخت جوامع پیش از شهرنشینی است (۲).

این محوطه مجموعه‌ای متشکل از آثار طبیعی و فرهنگی می‌باشد که از تپه و چشمه به عنوان آثار طبیعی و باروی ری و نقش برجسته قاجاری به عنوان آثار فرهنگی موجود در آن می‌توان نام برد. این ویژگی‌ها در تصاویر ۱ و ۲ به وضوح قابل مشاهده است.

در واقع تپه باستانی چشمه علی به صورت کوهی صخره‌ای و کم ارتفاع به طول تقریبی ۳۰۰ متر و ارتفاع ۲۰ تا ۳۰ متر در

محوطه‌های طبیعی-تاریخی نمایانگر عناصر حاضر تاریخی در بستر طبیعی و ترکیبی از تعامل انسان و طبیعت از دوران گذشته تا کنون اند که از آن به منظر فرهنگی تعبیر می‌شود. از آنجا که مناظر فرهنگی دائما در حال تحول و تبدیل در راستای انسانی شدن منظر است، شامل تعاملات مستمر میان محیط فیزیکی-طبیعی، تغییرات بشری برای آن محیط و همچنین مفاهیم بدست آمده از منظر در طول زمان می‌باشد. بنابراین مفهوم منظر فرهنگی حاوی شناختی صحیح و پویا از تاریخ منظر است که در آن گذشته، حال و آینده بصورت یکپارچه به هم متصل‌اند. در این راستا مناظر فرهنگی با رویکردی همه‌جانبه‌نگر، حفاظت از مناظر تاریخی را در بستر طبیعی شان در نظر می‌گیرند. بنابراین علاوه بر نمایش ارزش‌های ملموس و غیرملموس، زیبایی شناختی، تاریخی و فرهنگی مناظر در قالب فعالیت‌های گوناگون، ضامنی برای حفظ یکپارچگی و اصالت این مناظر نیز محسوب می‌گردند و با جلوگیری از توسعه بیشتر مداخلات و تهدیدات بالقوه و کنونی، سبب انتقال این ارزش‌های منحصر به فرد به نسل‌های آینده می‌گردند (۱).

متأسفانه با اینکه چشمه علی شهر ری دارای قدمتی نزدیک به ۸۰۰۰ سال است و مربوط به زمانی می‌شود که نخستین اجتماعات انسانی در کنار چشمه‌ای دائمی واقع بر بالای تپه‌ای گرد هم آمدند، آن گونه که شایسته است معرفی نگردیده و هنوز برنامه ریزی خاصی برای حفاظت و نیز ایجاد امکانات و هدایت گردشگران داخلی و خارجی صورت نگرفته است و بیشتر مورد استفاده مردم محلی می‌باشد که به منظور حفاظت بیشتر از این بازمانده تاریخ ایران بایستی برنامه‌ای بلندمدت ارائه شود. از این رو در این پژوهش تاکید بر رسیدن به ثبات در زمینه حفاظت به ویژه به هنگام استفاده گردشگران به منظور تفرج است. بنابراین در این راستا با تلفیق دو مولفه حفاظت و گردشگری می‌توان به توسعه پایداری دست یافت که در آن علاوه بر حفظ میراث طبیعی و فرهنگی محوطه، با جذب گردشگران داخلی و خارجی موجب بهبود کیفیت زندگی

انتهای غربی رشته کوه بی بی شهربانو قرار گرفته که در دامنه جنوبی این صخره چشمه ای می جوشد (۴) که در روزگاران پیش از اسلام ابتدا روده و سپس نهر سورن منسوب به یکی از

هفت خاندان بزرگ ساسانی نام داشت و بعد از اسلام بخاطر ارادت ایرانیان به امام اول شیعیان به چشمه علی تغییر نام یافت (۵).

شکل ۲- منظره جدید چشمه علی

Figure 2- The new landscape of Cheshmeh-Ali

شکل ۱- منظره قدیمی چشمه علی (۶)

Figure 1- The old landscape of Cheshmeh-Ali (6)

تپه چشمه علی معرف بقایای یکی از مهم ترین فرهنگ های عصر مس سنگی در منطقه به نام "فرهنگ چشمه علی" است که در زمان خود از شرق تا کشور ترکمنستان امروزی و از غرب تا سرحدات ارتفاعات زاگرس گسترش داشته است (۳) و با تپه قمرد کاشان، تپه حصار دامغان و طبقه دوم تپه سیلک کاشان قدمت تاریخی مشابه دارد (۸) که مشخصه فرهنگ دوره روستانشینی چشمه علی سفال هایی با زمینه قرمز و نقوش سیاه حیوانی، انسانی، هندسی و گیاهی بوده است (۷). در حفریات تپه چشمه علی بیش از ۷۰ سال پیش توسط دمرگان، دایت و اشمیت به آثاری از سه دوره اسلامی، ساسانی و اشکانی و نیز آثاری متعلق به عصر آهن برخورد شد که لایه های زیرین به آثار پیش از تاریخی یعنی از اواخر دوران نوسنگی تا آغاز عصر فلز تعلق داشته است (۹).

پیشینه تحقیق

در وسیع ترین مفهوم، اصطلاح منظر فرهنگی برای آن بخش هایی از سطح زمین به کار می رود که به طور قابل توجهی توسط فعالیت های بشری تغییر یافته و دارای شواهدی از دخالت انسان می باشد. منظر فرهنگی موزاییکی شامل عناصر و ویژگی های طبیعی، اجزای فیزیکی ایجاد شده در دوره های

در بخش شمالی تپه چشمه علی بارویی وجود دارد که یکی از نخستین بناهای تاریخی ایران و از سدهای دفاعی و مکان های امنیتی تعبیه شده در تهران قدیم به شمار می رود (۲). این بارو دیواری است که در دوره حکومت اشکانیان نزدیک به ۶۰۰۰ سال پیش احداث شده و در دوران ساسانی و اسلامی به عنوان دژی محکم در مقابل تهاجم دشمن و به منظور محافظت از شهر به وجود آمده است (۷). در بالای چشمه تخته سنگی برجسته و نسبتاً بزرگ در دل کوه متعلق به قرن ۱۹ میلادی حکاکی شده که حاوی نقش برجسته فتحعلی شاه و برخی از شاهزادگان و درباریان قاجاری است. این مکان در گذشته به عنوان تفرجگاه و شکارگاه شاهان قاجار محسوب می شده است (۵).

چشمه علی بر سر راهی قرار داشته که بعدها یکی از مهم ترین راه های تجاری شرقی غربی (جاده ابریشم) در ادوار تاریخی می شود. این راه از دامنه های جنوبی البرز می گذشت. چنین به نظر می رسد که حرکت انسان ها، کالاها و اندیشه ها در بخش هایی از این راه از حدود ۷۰۰۰ سال پیش یعنی از زمانی که روستای چشمه علی در اوج شکوفایی خود بوده، شروع می شود (۴).

۲. وجود پیوستگی در منظر و این که تمامی عناصر یک منظر با هم در ارتباطند.
۳. بیان ارتباطات وابسته میان مکان ها، رویدادها، مردم و محیط در طول زمان.
۴. وجود تغییرات در لایه های منظر در طول زمان.
۵. بیان خاطرات مهم گذشته.
۶. بیان تاریخ اجتماعی و ارزش های مشترک در ارتباط با رویدادها، مردم و مکان های گذشته و نیز ارزش های تفسیری آن ها در منظر (۱۳).

حفاظت

دسترسی به موفقیت در زمینه حفاظت تنها با استناد به تمامی ابعاد حفاظت شامل عناصر طبیعی و انسان ساخت امکان پذیر است. بنابراین حفاظت محیطی با هدف برقراری تعادل میان فعالیت های بشری و محیط زیست طبیعی بایستی علاوه بر تداوم حیات منظر و تکامل اجزای طبیعی و فرهنگی آن به طور همزمان منجر به پیشگیری از افزایش و بروز تهدیدات بالقوه و نیز رفع تخریب های کنونی شود که قبل از انجام هر اقدامی در زمینه حفاظت از مناظر فرهنگی شناخت هر چه دقیق تر مکان با هدف شناسایی لایه های تشکیل دهنده محیط طبیعی و فیزیکی و نیز عوامل تاریخی و فرهنگی مورد اهمیت قرار می گیرد (۱۴). در همین راستا منشور بورا به منظور حفاظت از اماکن با اهمیت فرهنگی و همچنین مناظر فرهنگی اقداماتی را تنظیم نموده که تصمیم گیری برای انتخاب شیوه حفاظتی مناسب بستگی به موقعیت مکان یا منظر موجود دارد و به صورت مختصر در جدول ۱ آورده شده است (۱۵).

مختلف تاریخی بر اساس فعالیت ها و تغییرات بشر در ویژگی های طبیعی و همچنین الگوهای ایجاد شده در منظر در طول زمان است (۱۰).

یونسکو مناظر فرهنگی را ترکیب آثار طبیعی و آثار بشری می داند که بیانگر تکامل جامعه بشری و سکونتگاه های آن در طول زمان و تحت تاثیر فرصت ها و یا محدودیت های فیزیکی است که توسط محیط طبیعی و نیروهای متوالی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی (نیروهای درونی و بیرونی) به وجود آمده است. در واقع منظر فرهنگی تنوعی از تجلی تعامل میان نوع بشر و محیط طبیعی اش است که به سه دسته تقسیم می شود:

۱. مناظر طراحی شده: مناظری که عمدتاً بر اساس یک دیدگاه یا یک طرح ایجاد می شود، همچون باغ های عمومی.
 ۲. مناظر تکامل یافته: مناظری که به صورت طبیعی و در فقدان یک طرح توسعه یافته است.
 ۳. مناظر مشترک: مناظری که با مفاهیم منظر از طریق فرایندهای غیرمادی تاریخی، اجتماعی و فرهنگی پیوند یافته است (۱۱).
- بنابراین مناظر فرهنگی آن دسته از مناظری هستند که بر اساس ارتباطات میان طبیعت و فرهنگ ایجاد شده اند. این مناظر حاوی میراث های ملموس و غیرملموس، تنوع های زیستی و فرهنگی می باشند که منجر به ایجاد شبکه ای منسجم از تعاملات میان جوامع محلی و نحوه برخورد آن ها با محیط زیست شان در طول زمان شده است (۱۲).
- از این رو بایستی در مطالعات هر منظر فرهنگی به ۶ مسئله کلیدی توجه شود:

۱. پیوند منظر به فرهنگ با بیان روایات داستانی منظر از طریق تفسیر و قرائت آن.

جدول ۱- اقدامات حفاظتی در منشور بورا (۱۵)

Table 1- Conservation measures in the Burra Charter (15)

عملکردها	روش ها
پرهیز از هر گونه اقدام جهت مداخله به منظور حصول اطمینان از مدارک شرایط موجود منظر و ویژگی های آن	بدون اقدام
حفظ و تثبیت مواد و مصالح، شکل و یکپارچگی موجود منظر از طریق اقدامات تاخیری در راستای جلوگیری از نابودی های بیش تر	حفظ و نگه داری
بازگرداندن ظاهر منظر به شکلی که در بیش تر دوره های تاریخی وجود داشته از طریق حذف الحاقات اضافی و احیای مجدد مواد و مصالحی بر پایه ویژگی های نخستین آن	مرمت
ساخت دوباره منظر از طریق شناخت تاریخچه محل و با معرفی مواد و مصالح جدید	بازسازی
اصلاح منظر در راستای آماده سازی آن برای اقدامات سازگار و بدون هر گونه تغییراتی در بافت فرهنگی منظر	سازگاری

گردشگری پایدار

خواهد بود، از بین نمی برد بلکه تسهیلات جدید و سازگار با محیط را با توجه به توان اجتماعی و محیطی میزبان ایجاد می کند. به همین منظور معیارهایی برای طراحی در راستای گردشگری پایدار و نیز سنجش جذابیت ها و کیفیت کنونی و آینده منظر تعیین شده است که در جدول ۲ قابل مشاهده است (۱۶).

گردشگری ابزاری مهم در راستای تبادل فرهنگی و حفاظت است، در حالی که فرصت هایی به منظور شناخت میراث و فرهنگ جامعه برای جوامع میزبان و بازدیدکنندگان فراهم می نماید (۱۵). در واقع گردشگری پایدار نوعی از توسعه است که علاوه بر سودآوری اقتصادی نه تنها منابع فرهنگی و زیست محیطی جامعه میزبان را که گردشگری در آینده بر آن استوار

جدول ۲- اصول طراحی در راستای گردشگری پایدار (۱۶)

Table 2- Design guidelines for sustainable tourism (16)

عملکردها	معیارها
انعکاس عقاید و افکار انسان درباره طبیعت و ساکنان آن و برقراری ارتباط میان سازندگان مکان های گردشگری و استفاده کنندگان	هویت
جذب گردشگر از طریق ایجاد تجاری متنوع و برقراری ارتباط میان جاذبه های مختلف	انسجام و تنوع
ایجاد تنوع در فعالیت ها و ضرورت ایجاد الگوهای پایدار و در تعارض با یکدیگر	ثبات و انعطاف پذیری
ایجاد تعادل میان طبیعت و توقعات گردشگری از طریق: <ul style="list-style-type: none"> • زون بندی یا پهنه بندی • ایجاد بخش هایی مشابه طبیعت واقعی • اجرای قوانینی خاص به ویژه در مناطق طبیعی آسیب پذیر 	مجزا بودن و قابلیت دسترسی

(۱۷) و در طی برنامه ریزی های آتی در راستای مدیریت و توسعه پایدار بر طبق ارزش های موجود در منظر و به ویژه به منظور حفاظت از آن ارزش ها عمل می نماید. بدین جهت جدول ۳ به منظور نمایش هر چه بیش تر اهمیت محوطه چشمه علی آورده شده است.

تمامی این اقدامات بایستی در راستای حفظ و تقویت پویایی طبیعت در برنامه های گردشگری و به منظور مقاومت و سازگاری هر چه بیش تر منظر در برابر فشارهای محیطی و فرهنگی باشد.

تحلیل و ارزیابی منظر در راستای ادراک فضا

سازمان میراث جهانی در راستای ارزیابی دقیق مناظر و ثبت آن ها به عنوان مناظر فرهنگی، ۶ معیار فرهنگی و ۴ معیار طبیعی را به عنوان شاخصه های تعیین کننده آن معرفی می نماید

جدول ۳- ارزش های فرهنگی چشمه علی ری بر پایه معیارهای فرهنگی یونسکو

Table 3- Cultural values of Cheshmeh-Ali based on UNESCO cultural criteria

چشمه علی	انواع معیارهای فرهنگی
-	نبوغ خلاق بشری
معرف تمدن سفال های قرمز با نقوش سیاه و همچنین شاخص فرهنگ روستانشینی چشمه علی در ۷۰۰۰ سال پیش و منشا شکل گیری شهر باستانی ری	شاخص یک فرهنگ
علاوه بر این که سند مهمی برای شناخت جوامع پیش از شهرنشینی است و در شبکه مبادلات اقتصادی-فرهنگی (جاده ابریشم) در فلات مرکزی ایران نقش مهمی ایفا می کرده است، نشان از روابط فرهنگی هنری مشترک در آن زمان دارد	تغییر مهم در ارزش های بشری
تلفیق تپه ای باستانی و چشمه ای مقدس با هنر دفاعی و قلعه سازی اشکانیان	نوع معماری یا منظر
تعامل انسان با طبیعت از طریق ساخت خانه هایی از جنس خشت و چینه در ۷۰۰۰ سال پیش	اسکان سنتی بشر، کاربری زمین و یا کاربری دریا
سنت شستن قالی در آب چشمه در هنگامه مراسم نوروز باستانی	ارتباط مستقیم با سنت های زنده، باورها و آثار هنری و ادبی جهان

محوطه تاریخی به سبب داشتن اطلاعات غنی درباره فلات مرکزی و معرف این حوزه مهم تاریخ ایران بسیار حایز اهمیت است هر چند که به علت ناتمام ماندن کاوش های باستان شناسی سال های گذشته هنوز از لحاظ تاریخی ناگفته های زیادی دارد. از این رو شناخت جامع آن به ویژه از دیدگاه علمی به عنوان یک نیاز اولیه در این محوطه احساس می شود. در حال حاضر محوطه طبیعی تاریخی چشمه علی توسط بافت مسکونی فرسوده و متراکمی محصور شده است که در آن حریم قانونی مناسب جهت ساخت و ساز در عرصه های

محوطه چشمه علی به علت قرارگیری در محور تاریخی ری و ارتباط با دیگر عناصر تاریخی ری همچون برج طغرل و باغ مزار ابن بابویه حایز اهمیت است. منظر کنونی آن از ارتباطات پیچیده و طولانی میان انسان و محیط زیست شکل یافته و در ابتدا به عنوان سکونتگاهی در اطراف چشمه ایفای نقش می کرده است. توپوگرافی مناسب با ترکیبی ویژه از عناصر طبیعی همچون کوه و چشمه به همراه عناصر تاریخی انسان ساخت همچون باروی ری و کتیبه قاجاری در کنار یکدیگر به عنوان هویت منظر فرهنگی چشمه علی به خوبی قابل رویت است. این

تاریخی رعایت نشده است. این امر علاوه بر فراهم نمودن موجبات تخریب بستر، سبب حساس شدن محیط و افزایش آسیب پذیری محوطه در اثر دیگر مداخلات انسانی شده است. از جمله این فعالیت ها به احداث و ایجاد دسترسی های سواره در عرصه تاریخی می توان اشاره نمود که با تخریب قسمت وسیعی از تپه باستانی و تبدیل آن به دو بخش شرقی و غربی به منظور سهولت دسترسی ساکنان شمالی به محوطه صورت

گرفته است. همچنین از طرفی دیگر هجوم بافت مسکونی به سوی محوطه منجر به کاهش ظرفیت آن در راستای ایجاد تناسب میان گردشگر، تسهیلات گردشگری و آثار موجود شده که این خود نیز محوطه را در معرض مخاطرات بیش تر از طرف ساکنان و گردشگران قرار می دهد. از این رو جدول ۴ با هدف شناخت هر چه دقیق تری از محوطه ارائه شده است که تمامی اقدامات و راهکارهای اجرایی بر مبنای آن شکل خواهد گرفت.

جدول ۴- نقاط قوت و ضعف، فرصت ها و تهدیدات در منظر فرهنگی چشمه علی

Table 4- SWOT analysis (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) of Cheshmeh-Ali

سنجش زمینه	قوت ها	ضعف ها	فرصت ها	تهدیدات
محیط طبیعی	<ul style="list-style-type: none"> وجود تنوعی از گیاهان بومی منطقه شامل: توت، چنار، نارون، زبان گنجشک و کاج تهران توپوگرافی مناسب با ترکیبی ویژه از عناصر طبیعی همچون کوه و چشمه به همراه عناصر انسان ساخت همچون باروی ری و کتیبه قاجاری 	<ul style="list-style-type: none"> وجود پوشش گیاهی به صورت سطوحی پراکنده و تعریف نشده عدم رعایت حریم مناسب جهت ساخت و ساز حساس شدن محیط و افزایش آسیب پذیری آن در اثر فعالیت های انسانی وجود ساختمان های متروک و فرسوده 	<ul style="list-style-type: none"> ایجاد شبکه فضای سبز در ارتباطی معنادار با کاربری های تاریخی و فرهنگی محوطه تبدیل فضاهای متروک و بدون استفاده به فضاهایی با فعالیت های مختلف از جمله کاربری های فرهنگی روایت تاریخ در بستر طبیعی بر جای مانده در این منطقه از جمله پیدایش حیات، شکل گیری ری باستان، باروی ری و کتیبه قاجاری 	<ul style="list-style-type: none"> آلودگی ناشی از زباله ها و فاضلاب های خانگی
عوامل اقتصادی و اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> پایین بودن تعداد افراد خانوار 	<ul style="list-style-type: none"> پایین بودن سطح درآمد و تحصیلات ساکنان بالا بودن میزان بیکاری فقدان امنیت به ویژه در شب 	<ul style="list-style-type: none"> مشارکت افراد محلی در سایت بمنظور حفاظت، تیم نگهداری و فروش صنایع دستی 	<ul style="list-style-type: none"> احتمال افزایش ناهنجار جمعیت و نیاز آن ها به مسکن
ساختار بصری	<ul style="list-style-type: none"> وجود دیدهای مطلوب و تداوم بصری از قسمت های جنوبی و شرقی سایت وجود ترکیبی مناسب از عناصر طبیعی و آثار تاریخی در کنار یکدیگر به عنوان هویت منظر فرهنگی 	<ul style="list-style-type: none"> فقدان تنوع در فرم، رنگ، ارتفاع، بافت و اشکوب بندی پوشش گیاهی وجود دیدهای با درجه کیفیت پایین و نامناسب از طرف غرب و به ویژه شمال محوطه فقدان مکان های تعریف شده برای دیدزنی منظر محوطه اغتشاش و آلودگی بصری ناشی از پارک اتومبیل در نقاط ارزشمند بصری 	<ul style="list-style-type: none"> ایجاد فضاهایی برای دیدزنی به عناصر تاریخی و طبیعی درون محوطه و همچنین دید به نقاط با ارزش تاریخی شهر ری همچون ارتفاعات بی بی شهربانو و برج طغرل 	<ul style="list-style-type: none"> احتمال افزایش آلودگی های صوتی و بصری به علت گسترش جاده در امتداد سایت و ناشی از تردد وسایل نقلیه به ویژه از نوع سنگین آن احتمال افزایش آلودگی بصری ناشی از ساخت و سازهای خارج از کنترل و ایجاد منظر و دید نامطلوب در پس زمینه سایت

		<ul style="list-style-type: none"> • نامطلوب بودن کیفیت های بصری دسترسی • وجود ساختمان های مسکونی ناهنجار با فقدان هر گونه هماهنگی لازم از لحاظ فرم، رنگ، بافت و ارتفاع منظر فرهنگی-تاریخی مجاور • وجود سازه های ناهماهنگ با منظر همچون کیوسک نیروی انتظامی • فقدان دید و دسترسی مستقیم به محوطه تاریخی از محور اصلی 		
<ul style="list-style-type: none"> • احتمال تهدید ترافیک خودرو برای ایمنی عابر پیاده • احتمال تخریب آثار توسط بازدیدکنندگان 	<ul style="list-style-type: none"> • بهره گیری از تلفیق و ترکیب مناظر طبیعی، تاریخی و فرهنگی به عنوان جاذبه های گردشگری • پتانسیل برای تبدیل شدن به یکی از نقاط مهم از لحاظ فرهنگی و تاریخی با توجه به قدمت آن در صورت احیای گردشگری • افزایش سطح فعالیت های فرهنگی اوقات فراغت • بالا بردن تجربه گردشگران • افزایش تورهای گردشگری در سطوح سازگار با محیط زیست، تاریخ و فرهنگ مردمان آن • ایجاد تنوع و گسترش در محصولات گردشگری از جمله صنایع دستی • ایجاد پتانسیل های اقتصادی و سرمایه گذاری • ایجاد دسترسی های جدید سواره و پیاده • سامان دهی سیستم راه و نظام حمل و نقل 	<ul style="list-style-type: none"> • کمبود مراکز و فعالیت های آموزشی و فرهنگی • فقدان تسهیلات لازم در کنار جاذبه های طبیعی، تاریخی و فرهنگی • فقدان مکان های مناسب جهت مکث و توقف کوتاه و بلند مدت • کمبود ساختارهای کمی و کیفی حمل و نقل • نادرست بودن نظام شبکه های دسترسی • فقدان مسیرهای پیاده مشخص و جداگانه از معابر سواره و خطرات ناشی از آن • ورود سواره در سایت تا مجاورت آثار طبیعی و تاریخی • فقدان پارکینگ تعریف شده • فقدان ورودی های تعریف شده • فقدان محل های اقامتی برای توریست • پایین بودن ظرفیت و گنجایش محوطه برای حضور تعداد زیاد گردشگر 	<ul style="list-style-type: none"> • تنها تسهیلات موجود در محوطه: تجهیزات ورزشی زمین بازی کودک سرویس بهداشتی 	تسهیلات گردشگری و دسترسی

<ul style="list-style-type: none"> • احتمال آسیب رسیدن به آثار توسط بازدیدکنندگان و مردم محلی به ویژه باروری • احتمال صدمه رسیدن به آثار توسط عوامل طبیعی همچون باد، باران، سیل، گرما و سرما 	<ul style="list-style-type: none"> • حمایت و حفاظت از محیط زیست طبیعی، تنوع زیستی و فرهنگی و نیز میراث بر جای مانده از گذشتگان به عنوان یک نیاز اولیه 	<ul style="list-style-type: none"> • فقدان سیستم نظارتی کارآمد برای جلوگیری از ساخت و سازها • عدم تشویق و مشارکت دادن مردم محلی در امر حفاظت • عدم هر گونه حفاظت از آثار تاریخی و طبیعی از طریق مجاری قانونی، مردم محلی و گردشگران • عدم هر گونه آموزش و اطلاعات در امر حفاظت از محیط زیست، آثار فرهنگی و تاریخی • اعتبار و بودجه ناکافی اختصاص یافته به حفاظت • احتمال به سرقت رفتن اشیای باستانی مدفون 	<ul style="list-style-type: none"> • وجود کیفیت های بصری در تلفیق محیط طبیعی و تاریخی و نیز لزوم حفاظت از آن ها • وجود آثار باستانی و تاریخی مدفون و ضرورت حفاظت از آن ها تا زمان اکتشاف 	حفاظت
--	--	--	--	-------

مدیریت

منظر را حفظ می کند. بزرگ ترین مسئله و چالش در مدیریت مناظر فرهنگی ادغام میراث فرهنگی و نیازهای بازدیدکنندگان به گونه ای جذاب است در حالی که در همان زمان نیز بایستی از ارزش ها و میراث فرهنگی آن حفاظت نمود (۲۰) که این امر با ایجاد تناسب میان میزان گردشگر و ظرفیت قابل تحمل محوطه و همچنین استفاده از مشارکت جوامع محلی به عنوان قسمتی از راهبردی پایدار در حال توسعه امکان پذیر می باشد. ابزارهای مدیریتی در مناظر فرهنگی متشکل از توسعه، کنترل و ارتباطات است (۱۴) که در جدول ۵ با ایجاد توازن میان تمامی نیازهای موجود، منجر به حفاظت و بهره برداری پایدار از محوطه می شوند.

همواره مناظر در حال تغییرند و به دلیل این که تغییرات در منظر اجتناب ناپذیر و بخشی از دوره طبیعی در هر رویدادی است، اتخاذ هر نوع رویکردی به منظور متوقف ساختن این تغییرات همان اندازه اشتباه است که انتظار برود هر چیز قدیمی حفظ شود (۱۸) و از آن جا که هدف از مدیریت، حفظ کیفیت منظر است، نه تنها سبب توقف منظر در زمان نمی شود، بلکه اجازه می دهد فرایند تغییر به صورت مستمر در صورتی که منجر به از بین رفتن شواهد قبل تر از فعالیت نشود ادامه یابد (۱۹). بنابراین مدیریت منظر فرهنگی همچون ابزاری علاوه بر نگه داری و حفظ مناظر و آثار فرهنگی و تاریخی همزمان با ایجاد امکانات کافی به منظور استفاده گردشگران یکپارچگی

جدول ۵- راهکارهای مدیریتی در محوطه چشمه علی ری

Table 5- Management solutions in Cheshmeh-Ali

ابزار مدیریتی	فعالیت ها	راهکارها
امکانات خدماتی و رفاهی	<ul style="list-style-type: none"> • ایجاد تنوع در فعالیت ها و عملکردهای گردشگری مورد نیاز مردم شامل کافه تریا، سرویس بهداشتی، پارکینگ، فضای سبز در ترکیبی هماهنگ با جذابیت های موجود در منظر • طراحی مبلمان هماهنگ با هویت و ارزش های برجسته محوطه • ایجاد فضاهای مکث و حرکت با تنوع در دسترسی به آن ها • طراحی مسیرهای پیاده با امکان تماشای بیش تر جذابیت های محوطه • ایجاد پایگاه های دوچرخه سواری و ارایه امکانات برای آن ها • طراحی در راستای اصلاح بافت فرسوده 	
توسعه	دسترسی	<ul style="list-style-type: none"> • محدود نمودن دسترسی وسایل نقلیه موتوری در عرصه تاریخی سایت • حذف جاده از درون حریم تاریخی • بهبود دسترسی به محوطه و درون آن برای تمام بازدیدکنندگان با هر سن و توان فیزیکی • ایجاد تنوع در مسیرهای حرکتی با رعایت ترتیبات دسترسی • توسعه شبکه دسترسی در جهت اتصال به بافت مسکونی
خدمات پیشرفته		<ul style="list-style-type: none"> • امکان بهره گیری بازدیدکنندگان از تفسیر متون و اشکال بر روی تابلوهای راهنما • ایجاد فضاهای آموزشی و فرهنگی هماهنگ با بستر طبیعی، فرهنگی و تاریخی محوطه • ایجاد موزه های روباز محلی، تراس های فرهنگی و فضاهای نمایشگاهی برای معرفی ارزش های فرهنگی و تاریخی محوطه • باززنده سازی خاطرات و روایات فرهنگی و تاریخی محوطه شکل گیری ری باستان، باروی ری و کتیبه فتحعلی شاه • ایجاد المان ها و یادمان های معرف ارزش محوطه • اجرای نمایش های آیینی و احیای مراسم های خاص همچون قالی شویی در آب چشمه
کنترل	قوانین و ضوابط	<ul style="list-style-type: none"> • با استفاده از ابزار نامحسوسی همچون تغییر کفپوش، کاشت درختان و نیز دیوارهای کوتاه گیاهی • حفاظت از محیط طبیعی: <ul style="list-style-type: none"> ○ حفظ و بهبود پوشش گیاهی بومی موجود ○ تقویت هویت طبیعی سایت • حفاظت از ویژگی های برجسته سایت از طریق حفاظت از بقایای فیزیکی در راستای تجدید هویت آن: <ul style="list-style-type: none"> ○ ایجاد تعامل و همکاری میان مردم محلی و محوطه ○ بهبود حفاظت و تفسیرات کلیدی از آثار تاریخی ○ وضع قوانین در جهت کنترل و جلوگیری از تجاوز و گسترش سازه های مسکونی به حریم و عرصه تاریخی سایت ○ کاهش فشار ناشی از ورود گردشگران بیشتر از ظرفیت تحمل محوطه تاریخی و کاستن از سرعت تخریب بالا با ایجاد جاذبه های گردشگری متنوع و هدایت بازدیدکنندگان به نقاط اطراف ○ استفاده از نرده و حفاظ برای کنترل موجودی و امنیت آثار در نقاط ضروری • حفظ روابط میان آثار تاریخی و ایجاد یکپارچگی اکولوژیکی، فرهنگی و تاریخی در منظر: <ul style="list-style-type: none"> ○ حفاظت از آثار و مناظر طبیعی و تاریخی با توجه به معیارهای ملی و جهانی ○ استفاده از مصالح بومی به منظور ایجاد سازه های هماهنگ با محیط طبیعی و فرهنگی محوطه ○ حذف آن قسمت از خیابان که درون عرصه تاریخی سایت قرار گرفته ○ حذف پارکینگ فعلی و انتقال آن به مکانی دیگر به دور از آثار تاریخی • بهبود شخصیت بصری منظر: <ul style="list-style-type: none"> ○ حفاظت از دیدهای مهم، باز و دارای ارزش بصری ○ به حداقل رساندن آلودگی های نوری موجود ○ حذف عناصر و کاربری های نامناسب و ایجاد عناصر و کاربری های سازگار با محیط طبیعی، فرهنگی و تاریخی • موجود در حریم تاریخی سایت

<ul style="list-style-type: none"> • استفاده از افراد محلی به عنوان تیم نگهداری • تامین حداقل امکانات در جهت امنیت مانند نورپردازی (به ویژه نورپردازی عناصر تاریخی و طبیعی) 	امنیت	
<ul style="list-style-type: none"> • بالابردن آگاهی در بازدیدکنندگان و جوامع محلی از ارزش های خاص و برجسته محوطه از طریق بازدیدها، گفتگوها و کارگاه های آموزشی در محوطه • فعالیت های آموزشی در مدارس و دانشگاه ها • استفاده از رسانه های آموزشی 	افزایش آگاهی ها	ارتباطات
<ul style="list-style-type: none"> • برگزاری کارگاه ها و کنفرانس ها • برقراری ارتباط با دیگر میراث های فرهنگی و تاریخی موجود در شهر ری 	فعالیت های جانبی علمی	
<ul style="list-style-type: none"> • استفاده از صنایع دستی و محصولات محلی • مشارکت دادن جوامع محلی و بازدیدکنندگان در تمامی رویدادهای محوطه • کمک به فعالیت های فرهنگی و هنری جامعه محلی در راستای انعکاس ارزش های محوطه در چارچوب تفسیری 	مشارکت های مردمی	

بحث و نتیجه گیری

دستورالعمل های مدیریتی قابل استفاده در محوطه چشمه علی را با تلفیق همزمان سه ابزار مهم توسعه، کنترل و ارتباطات پایه ریزی نمود. در این راستا ابزار توسعه نقش مهمی در فراهم نمودن امکانات گردشگری، ابزار کنترل عهده دار حفاظت از محوطه و ابزار ارتباطات نقش قابل توجهی در ایجاد تعاملات چند جانبه میان گردشگران، مردم محلی و محوطه خواهد داشت و این در حالی است که تمامی این ابزارها برای رسیدن به چند هدف کلی فعال نمودن مفاهیم نمادین و معنوی منظر و نیز بهبود جنبه های اقتصادی مردم محلی و گردشگری در محوطه وضع می شوند که علاوه بر جلوگیری نمودن از توسعه هر چه بیشتر مداخلات و تهدیدات بالقوه و کنونی، ضامن حفظ اصالت و سلامت منظر و آثار تاریخی خواهد بود که در نتیجه مدیریت و توسعه پایدار از طریق عوامل ذکر شده علاوه بر پایداری اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی در محوطه، منجر به تداوم حیات طبیعی آن و انتقال این موهبت ارزشمند به نسل های آینده می گردد.

منابع

- 1- O'Hare, D., 1997. Tourism and Small Coastal Settlements: a Cultural Landscape Approach for urban Design. Unpublished PhD thesis. Oxford Brookes University: U.K.

تحلیل های حاضر نشان می دهد که با استفاده از یک سیستم مدیریتی پویا و از طریق بکارگیری صحیح هر یک از مراحل آن می توان کمکی ارزنده در احیای یک منظر فرهنگی نمود. از این رو با در نظر گرفتن رویکردهایی بیان شده در طول این پژوهش، می توان یک روند منظم در راستای مدیریت محوطه چشمه علی ری پیش بینی و طرح ریزی نمود که این روند به ترتیب شامل مطالعات اولیه باستان شناسی و تاریخی، تعیین ارزش های فرهنگی-تاریخی، تحلیل پتانسیل ها و محدودیت های محوطه و در نهایت تعیین مدیریت گزینه ها و ارائه راهکارهای مدیریتی می باشد. از آن جایی که این محوطه در نزدیکی شهر تهران واقع شده از اهمیتی خاص برخوردار است و از این ویژگی به عنوان ابزاری برای توسعه هر چه بیشتر اقتصادی و گردشگری در محوطه می توان استفاده نمود. اما با این وجود این محوطه با یکسری محدودیت های اساسی روبروست که سبب افزایش روند تخریب بیش از پیش آن شده است که از آن جمله می توان به عدم رعایت حریم قانونی جهت ساخت و سازها توسط مردم محلی اشاره نمود که علاوه بر تخریب بستر طبیعی محوطه منجر به کاهش ظرفیت آن برای حضور گردشگران و تسهیلات مربوط به آن شده است. بنابراین بزرگترین چالش مدیریتی پیش رو در این محوطه ادغام دو عامل مهم حفاظت از میراث های فرهنگی و ایجاد امکانات کافی گردشگری است که با در نظر گرفتن این امر، می توان

- 14- Timothy, Dallen J., 2007. Managing heritage and cultural tourism resources: critical essays, v. 1. Aldershot, Hants, England: Ashgate.
- 15- Australia ICOMOS, 1999. The Burra Charter: The Australia ICOMOS charter for the conservation of places of cultural significance. Available at <http://www.icomos.org/australia>.
- 16- Deitvorst, A., et al., 1994. Design principles for a combination of recreation and nature. Amsterdam, Netherlands. In: E.A.Cook and H. N. Vanlier (eds.). Landscape Planning and Ecological Networks. Elsevier Science: 137-158.
- 17- UNESCO World Heritage Center, 2012. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, Paris: UNESCO World Heritage center. Available at <http://whc.unesco.org/archive/opguide12-en.pdf>.
- 18- Taylor, K & Tallents, C., 1984. Rural Landscape Protection in Heritage Australia, summer: 3-8.
- 19- McConville, C., 1991. Reading a Landscape in the Heritage Handbook: 227-235.
- 20- McKercher, B & du Cros, H., 2002. Cultural Tourism: the Partnership between Tourism and Cultural Heritage Management, the Haworth Hospitality Press, New York, London, Oxford.
- ۲- علی اصغر. فاطمه، آثار تاریخی چشمه علی پس از ۷۲ سال در دانشگاه شیکاگو بررسی می شود، خبرگزاری میراث فرهنگی، ۱۳۸۴.
- ۳- امیری. سجاد، تپه باستانی چشمه علی همچنان در معرض فرسایش، پایگاه خبری میراث فرهنگی ایران بزرگ، ۱۳۹۰.
- ۴- یموتی. متنی، کاوش درباره چشمه علی، ترجمه: کوروش روستایی، فصلنامه باستان پژوهی، ۱۳۷۷، سال اول، شماره ۳.
- ۵- نوری شادمهانی. رضا، چهار راه دنیا، روزنامه جام جم، ۱۳۹۱، شماره ۳۵۶۳.
- ۶- پوربخشنده. خسرو، گزارش پژوهشی بررسی و شناسایی آثار باستانی و تاریخی-فرهنگی حوزه شهر ری، اداره کل میراث فرهنگی استان تهران، ۱۳۸۱.
- ۷- بحرینیان. حمید، آشنایی با شهر باستانی ری-تهران، همشهری آنلاین، ۱۳۸۷، شماره ۴۷۰۴۹.
- ۸- دلشاد. علی، آثار تمدن ۷۰۰۰ ساله در تپه چشمه علی، روزنامه ایران، ۱۳۹۱، شماره ۵۲۸۲.
- ۹- سلیمانی. وحیده، میراث گمنام، روزنامه سرمایه، ۱۳۸۶، سال سوم، شماره ۵۸۴.
- 10- Taylor, K., 1989. Conservation and interpretation study of the rural heritage landscape of the Lanyon-Lambrigg Area. ACT 'Historic Environment 7(2): 16-23.
- 11- Fowler, P.J., 2003. World Heritage cultural Landscapes 1992-2002. World Heritage papers 6 Paris: UNESCO World Heritage center
- 12- Rossler, M., 2006. World Heritage cultural landscapes: A UNESCO flagship programme 1992-2006. Landscape Research, 31: 333-353.
- 13- Taylor, K., 2009. Cultural landscapes and Asia: Reconciling international and Southeast Asian regional values. Landscape Research, 34: 7-31.